

Vikerkaar

10-11/2022

MARJU LEPAJÕE LX: tõlkeid, esseid ja novelle Mesopotaamiast, antiigist, keskajast, moodsast ajast Marju Lepajõe kolleegidelt ja sõpradelt. **Ibykos, Sappho** ja orfikud, **Herodotos** ja **Platon**, **Philon** Aleksandriast ja **Palladios** Galaatiast, **Gregorius** ja **Hildegard**, **Jehuda al-Harizi** ja **Simone Weil**. Tõest ja Trooja sõjast, gnoosisest ja kuradist, hispaanlaste mõjust rooma luulele ja „Antigone“ tõlgendustest Eesti laval, Lukianosest ja juhuluulest. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 37. aastakäik.
Oktoober-november 2022. Nr 10-11

SISUKORD

- Ibykos *Fragment* 286 1
Vaene mees *Nippurist* 4
Sappho *Vennaluuletus* 11
Herodotos *Kyros ja Tomyris: pärslaste sõda massageetidega* 14
Platon *1. ja 2. kiri* 22
Persephone hümn 33
Aleksandria Philon *Esimese Moosese raamatu allegooriline tõlgendus* 35
Galaatia Palladios *Historia Lausiaca* 40
Gregorius Suur *Kahelikõned Itaalia isade elust ja imetegudest* 48
Bingeni Hildegard *Laule* 53
Jehuda al-Harizi *Abielust* 65
Simone Weil *Lahtilaskmine* 73
Meelis Friedenthal *Muna* 79
Neeme Näripä *Noore Arturi armastused* 86
- Janika Päll *Tõe võlu ja valu* 93
Mait Kõiv *Trooja sõda, Helena ja Aphrodite: kangelaspärimus ajaloo ja mütoloogiate vahel* 97
Jaan Lahe *Gnoosis ja platonism* 106
- Marek Tamm *Kuradi kodustamine* 13.
sajandi Euroopas 128
Ülo Siirak *Marc-Antoine Muret' Catulluse kommentaari eessõnast* 144
Maria-Kristiina Lotman *Mitmepalgeline kangelanna: Antigone Eesti kultuuriruumis* 151

KUNSTILUGU

Mae Variksoo *Ilmar Malin. Pilgu metamorfoos* 163

VAATENURK

Neeme Näripä *Lukianos – kõnelev surnu* 165
Kristiina Ross *Siiras ülistuslaul eesti luulele* 168

Ave Taavet *Joonistused* 176

Kujundus: Jüri Kaarma ja Eve Kask

Esikaanel: ILMAR MALIN
Muinasjutt vee ja mäe kohtumisest
Sünteesiline tempera, lõuend
80,5×99,5 cm. 1969. EKM

Tagakaanel: ILMAR MALIN
Ruum. Öli, tempera, puitkiudplaat
97×89 cm. 1968. TKM

MARIA-KRISTIINA LOTMAN

MITMEPALGELINE KANGELANNA: ANTIGONE EESTI KULTUURI- RUUMIS

Sophoklese „Antigone“ on üks neid kreeka tragöödiad, mis oma mitmekihilise ja ajatu temaatikaga näib alati aktuaalne. Seda on loetud ja lavastatud kõige erinevates kultuurides ja poliitilistes oludes, ehkki eri rõhuasetustega: kriisides kipub „Antigone“ kohanduma kriisi jõujoontega ja omandama ühiskondlikust olukorrast lähtuvaid tähenduslikke lisatasandeid ja alltekste, samas kui vähemkriitilistel aegadel interpreteeritakse seda vastavalt oma ajastu vaimule ja eri väärtussüsteemide kontekstis. Nii on 19. sajandi tõlgendustes tragöödiat mõnikord mõtestatud kui kristluse eelkuulutust ja Antigonet kui märterluse sümbolit, 20. sajandil aga on lisandunud sotsiaalkriitilised ja poliitilised tõlgendusnurgad. Okupeeritud riikides võis Antigone olla rõhutute, represseeritute, hääle kaotanute esindaja, teisalt võis ta sümboliseerida ka vastuhakku okupatsioonivõimudele. Pagulaskriiside ajal on Antigonele antud pagulaste hääl, ta on olnud ka tagakiusatute ja vähemuste eestkõneleja. „Antigone“ üle on arutlenud ja vaielnud filosoofid: oma tõlgenduse on teiste seas esitanud Hegel, Kierkegaard, Heidegger, Lacan, Derrida, Žižek. „Antigonest“ on inspireeritud suur hulk eri kultuuride originaalnäidendeid, romaane, filme, luuletusi, kunstiteoseid. Ka eesti kultuuris on Antigonel olnud oma tä-

hendus ning sinse käsitluse eesmärgiks ongi avada „Antigone“ erinevaid tõlgendusnurki eesti retseptioonis.

„Antigone“ ilma Antigoneta

Kui eesti teater teeb 19. sajandil esimesi samme, siis antiikdraamade etendamist isegi ei kaaluta, vastupidi, ajakirjanduses kohtame lausa seisukohti, et eesti publik pole veel maailmaklassikaks valmis¹ ning suured tragöödiad ei ole eestlastele kõlbulikud, sest „Meie rahva seas ei ole suuri seisusi, meil ei ole hiilgavat suurepäralist minevikku, meie kodumaa pinnal, nimelt meie enese rahvasoo vahel ei ole suuri poliitikasündmusi, milledest suured näitemängud oleksid luuletatud saanud, meil ei ole nõnda ütelda, näitemängulist minevikku“ ning vaid „näitlused lihtsast perekondlisest taluelust ehk ka ümberpanekud, mis kodanlikke seisusi ja selle eluviisisid näitavad“, kõlbavad eesti publikule.² Nõnda jääbki varasel eesti teatriperioodil antiikdraama eesti publikule võõraks. Ainus meedium, kus 19. sajandil ja 20. sajandi algul antiikdraamasid käsit-

¹ Anon., Näitemäng, Postimees, 04.02.1888.

² [J. Liiv?], Eesti näitemäng. Sakala, 23.06.1888; vrd ka: K. Gielen, M.-K. Lotman, On Performativity and Perception in Early Estonian-Language Theatre Translation. Methis. Studia humaniora Estonica, 2021, kd 22, nr 27/28, lk 198–222.

letakse, on verbaalne kirjalik tekst. Ent kui ajalehtedes antiikseid draamateoseid üldse mainitakse, juhtub see enamasti mingi olmelise või poliitilise nähtuse käsitlemisel toodud paralleelina. Nii nimetatakse ajalehe Sakala 1886. aasta numbris kreeka tragöödiat kui võimalikku allikat teenijate olukorra uurimiseks,³ ka tuuakse võrdlusi kreeka tragöödia tegelastega ajalehes Postimees 1899. aastal ilmunud Ecsti ringrcisi käsitlevas artiklisccrias, kui ühe kohaliku kaupmehe tütre ilu võrreldakse Elektra ja Kassandraga, kuid samas kirjeldatakse, kuidas autor ja tüdruk koos tundide kaupa Aischylose ja „Antigone“ dialooge lugesisid.⁴ Olevikus 12.09.1900 ilmunud artiklis „Sõjajumal“ võrreldakse buuride olukorda kuningas Oidipuse omaga: ükskõik mida nad ise ka ei plaani, saatusel ja sõjajumalal on ikka nendega oma kindlad kavatsused ja nende kurbmäng jõuab niisama halastamata kombel lõpule, nagu oleks Sophokles tema kirjutanud.⁵ 1903. aastal ilmub väljaandes Uus Aeg alkoholile pühendatud artikkel, kus näidatakse Aischylosele viidates, et vanad kreeklased polnud suuremad õllejoojad.⁶ Naiste olukorrale antiikajal juhatakse tähelepanu aga artiklis „Mõnda abielust“,⁷ viidates nii nende peaaegu orjalikule olukorrale kui ka mitmete draamakirjanike misogüüniale.

³ G. Diercks, Isand ja sulane. Sakala, 16.08.1886.

⁴ [J. Bergmann?], Ringreis oma rahwa keskel. Postimees, 04.08.1899.

⁵ Anon., Sõjajumal. Olevik, 12.09.1900.

⁶ Anon., Millega inimesed endid joowastavad. Uus Aeg: [jutulisa], 06.02.1903.

⁷ Anon., Mõnda abielust. Kirjandus ja Teadus: Teataja lisaleht, 24.09.1905.

Niisiis on ootuspärane, et 19. sajandil veel ühtegi terviktragöödiat eesti keelde ei tõlgitud. Siiski väärib tähelepanu üks tõlkekatkend „Antigonest“ (Soph. Ant. 349–352), mis ilmus Postimehes teadaolevalt ainsa kreeka tragöödiakatke eestindusena 19. sajandil.⁸ Kuigi tõlge on anonüümne, võib siiski oletada, et autor on tuntud antiigitõlkija Jaan Bergmann, kes just sellel ajal kirjutas Postimehele kaastöid. Artikkel kannab pealkirja „Koduloomad“ ja selle moto näeb välja nii:

*Metsloomadgi ta tahtmine teeb taltsaks
mäel
Ka tõrges täkk saab käsutäitjaks tema
käel,
Ehk turtsugu või inisegu tugev sõnn,
Ei kesta tema ees, ta päralt ikka õnn
(Soofokles).*

Tegu on värssidega tragöödia põhikonfliktki seisukohalt ühest kesksemast oodist, mis ülistab inimese suurust ja võimsust, kuid teisalt ka hoiatab selle eest. Originaalis keerulise meetrikaga kooriosast pärinev lõik on siin lihtsustatud kuuikjambiks, mis erinevalt originaalist on ka selle ajastu eesti värssikultuuriga kooskõllaliselt riimilised. Nimetatud värssid on motoks pikemale koduloomi käsitlevale artikliseeriale ning katkend illustreeribki inimese võimekust tema osavusega metsikute loomade taltsutamisel.

Antigone kui õde

Õdede-vendadega seotud väärtused ulatuvad Teeba müüdiringi aluskihtideni välja – sattus ju Teeba rajaja Kadmos sinnakanti

⁸ [J. Bergmann?], Koduloomad. Postimees, 06.09.1897.

seetõttu, et oli otsimas oma röövitud õde Europet. Eriti teravalt tuleb see temaatika aga esile nimelt Sophoklese „Antigones“. Antigone keskne sotsiaalne roll on olla õde ja täita oma õekohuseid. Juba tragöödia avalausest aimuvad õdede lähedased ja soojad suhted ning tragöödia arenedes saab aina selgemaks, kui erakordselt tähtis oli Sophoklesele selles süžees õdede ja vendade vahekord. Just õelikust kohusest teeb Antigone oma raske valiku ja väidab oma viimases monoloogis koguni, et ta poleks ei oma abikaasa ega ka laste nimel kuninga keelust üle astunud – oleks ta ju võinud leida uue kaasa ja sünnitada uued lapsed, kuid vend on asendamatu, sest nende vanemad on surnud ja uut venda talle enam ei sünni (Soph. Ant. 905–912).⁹ Õdede-vendade sõnavara on Sophoklesel rikkalik, läbimõeldud ja erinevate rõhuasetustega, tuues eritüvelisena esile nii samu vanemaid, ühist verd kui ka ühist sünnipäritolu. Nii näiteks eelistab Antigone oma õdedest-vendadest rääkides sünnipäritolu rõhutavaid sõnu, samas kui Kreon väldib neid täielikult, kasutades nende asemel üldisemat veresugulust tähistavaid sõnu.¹⁰ Sõnakasutuse varjundirikkust näitlikustab hästi *ἀντάδελφος* (sõna-sõnalt omaenda õde v vend), Antigone avamonoloogi esimeses reas leiduv mõiste, mis on rõhutatam kui tavapärase *ἀδελφή* ja toob nii Antigone ja Ismene kui ka nende vendade puhul esile nende ebatavalise sugulusvahekorra – õdede isa on ühtlasi nende poolvend.¹¹

⁹ Vrd sama motiivi ka: Herodotos 3.119.

¹⁰ M. A. Wauke, *Siblings in Sophocles' Antigone*. Notre Dame (IN), 2020, lk 11–30.

¹¹ S. Goldhill, *Sophocles and the Language of Tragedy*. Oxford, 2012, lk 235.

Õdede ja vendade suhet toetab Sophokles ka grammatiliste vahenditega, näiteks kokkukuulumist rõhutavate konstruktsioonide ja eesliidetega, kuid ennekõike duaaliga, mida leidub vaid siis, kui eesmärgiks on näidata õvede seotust või isegi lahutamatumust. Täenduslik on nii see, et Kreon õdesid-vendi kunagi duaaliga ei ühenda, kui ka see, et kui Ismene venna matmisest keeldub, loobub Antigone endast ja õest rääkides nii duaalist kui ühist sünnipäritolu tähistavast sõnavarast.¹²

Tõlkija jaoks moodustab selline keeruleine ja hoolikalt kaalutud leksikaalne ja grammatiline süsteem kohati lausa võimatu väljakutse. Seni on eesti keelde jõudnud vaid üks Sophoklese „Antigone“ täistõlge, mis sai teoks tänu Marie Underile 1928. aastal.¹³ Under toetus küll Sophoklese tekstile, ent võttis aluseks mitte kreeka originaali, vaid selle saksa keelse variandi. „Antigone“ lavastuse aluseks olnud käsikirjale ei ole kahjuks märgitud, millisele saksa tõlkele Under toetus, kuid tekstide võrdlus näitab, et Underi versioon on märksa lähedasem August Böckhi 1843. aasta kreeka-saksa paralleelväljaande tõlkele kui Hölderlini kuulsale variandile, mis tähendab seda, et kui Under kasutas algupärast väljaannet, oli tal siiski silme ees ka kreekakeelne tekst.

Trükki pole Underi tõlge siiski kunagi jõudnud, vaid on siiaaani käsikirjas ja nüüdseks ka elektrooniliselt kättesaadav

¹² M. A. Wauke, *Siblings in Sophocles' Antigone*, lk 29.

¹³ Hetkel tõlgib Sophoklese „Antigone“ TÜ klassikalise filoloogia emeriitprofessor Anne Lill; et tõlkest on olulised osad juba valmis, on lootust, et see peagi ka trükivalgust näeb.

Eesti Kirjandusmuuseumi repositooriumis KIVIKE. Teatrilavale tõi selle Paul Sepp Eesti Draamastuudios ning teatri välja antud lavastust tutvustavas brošüüris¹⁴ antakse vaatajatele ka ülevaade teose sisust: kuningas Kreoni otsust jätta Polyneikes matmata esitatakse kui suurimat karistust, mis kellelegi võib osaks saada. Kui Antigone tunneb, et tema õelik armastus kohustab teda siiski venda matma, siis Ismene püüab teda ümber veenda: naised pole loodud meeste vastu võitlema, vaid nende kohus on sõnakuulmine. Tutvustuses on arutletud ka selle üle, mis seob 20. sajandi inimesi õnnetu kuninga Oidipuse tütre Antigonega, ning leitakse, et kuigi Antigone tegu ise ei ütle nüüdisaegsele inimesele nii palju kui omal ajal, kui surnute teenimisele pühendati eriti suurt tähelepanu, tuleb Antigone tragöödias siiski esile see, kuidas kõigest tähtsam on inimese väärtus nii enne kui pärast surma ja sellepärast loobub Antigone omaaegse naise passiivsest osast ning rikub elavate inimestega mitteametustavaid kivilinend seadusi. Riigi vastu tõuseb ta samuti sel määral, kui see ei austa inimesi. Nii tulebki Antigone enesesalgamises näha kaas-aegset püüet inimväärtuse poole. Teisalt hoiatab Pärtel Bauman (Haliste) tragöödia lavastamise puhul Postimehes ilmunud põhjalikumas käsitluses¹⁵ katsete eest mõtestada vanakreeka tragöödiat kaasaegses võtmes, „millega just Antigone suhtes sa-gedasti on patustatud“. Haliste rõhutab, et Antigone ütlustes ja tegudes ei tohiks

¹⁴ Sophokles, Antigone. Rmt-s: IX üldlaulu-peoaegsed vabaõhuetendused. Tallinn, 1928, lk 5, 28–46.

¹⁵ P. Bauman [Haliste], Sophokles ja tema looming. Postimees, 30.06.1928.

näha „ehtsat naiselikkuse väljendust“ ega ka kristlikke motive,¹⁶ vaid neid tuleks analüüsida oma aja kontekstis: Antigonet ajendab üksnes püha kohustus oma vend maha matta. Niisiis käsitleb ka Haliste Antigonet ennekõike kui naist, kellele kõikidest rollidest tähtsaim on olla õde ja kellel selles möödapääsmatus olukorras ei olegi venna matmise kõrval teist valikut.

Üldiselt võib Underi tõlget pidada pigem võõrapärastavaks, kuna isiku- ja kohanimed ning sageli ka reaaliid on jäetud algupärasele kujule, toomata neid lugejale lähemale isegi mitte kommentaaride abil. Kuid siiski on terveid leksi-kaalseid komplekse, mis tuli mugandada vastavalt eesti keele võimalustele ning siia kuulub ka õdesid, vendi ja laiemalt sugulust puudutav sõnavara, nagu ka seda toetav grammatika. Under ei ole eri nüansside rõhutamiseks moodustanud uusi sõnu ega kasutanud parafrase, vaid tõlgib vastavaid sõnu peaaegu alati lihtsalt õeks ja vennaks. Siin lähtub ta ilmselt Böckhi tõlkest, milles antakse vastavad sõnad samuti enamasti edasi lihtsalt kui *Bruder* ja *Schwester*. Vaid avareas kasutab Under õe asemel sõna „sõsar“ ning hiljem korra venna asemel ka sõna „veli“. Nii küll ühest küljest lihtsustub Sophoklese läbimõeldud süsteem ja peened hoiakumuutused, mida toetab ka grammatika, kuid teisalt muutuvad õde ja vend rõhutamaks ja sisenduslikumaks, eriti kui nad mõnes lõigus läbivalt korduvad.

Enamgi veel on vendade ja õdede te-

¹⁶ Ehk peab Haliste vajalikuks seda rõhutada ka seetõttu, et Marie Underi tõlkel on leksikatasandil kohati selgeid kristlikke konnotatsioone.

maatika fookuses Mati Undi kompilat-sioonis „Vend Antigone, ema Oidipus“, mis tuli Vanemuises lavale 2003. aastal. Teose esimene osa lähtus Euripidese „Bak-hantidest“, teine osa Sophoklese „Ku-ningas Oidipusest“ ning kolmas osa, mis kandis alapealkirja „Vennad ja õed“, ko-guni kolmest antiiktragöödiast: Euripidese „Foiniiklannad“, Sophoklese „Oidipus Kolonosos“ ja Sophoklese „Antigone“. Lisaks kasutas Unt ka Aischylose tragöö-diat „Seitse Teeba vastu“ ja Aristophanese komöödiat „Konnad“.¹⁷

Mati Unt valmistus selleks lavastuseks põhjalikult ja kaua. Paistab, et „Antigo-ne“ peale hakkas ta mõtlema juba vähe-malt seitsmekümnendate aastate algul, kui kirjutas proosamonoloogi „Antigone monoloog Kerstile esitamiseks“ (1973), mis ilmus ajalehes TRÜ. Kuna Unt läh-tus esmajoones antiiktragöödiatest, jät-tes kõrvale Eestis populaarseks saanud mugandused (sh Anouilh’ „Antigone“), tõusid tema tõlgenduses uuesti esile need teemad, mis olid kreeka tragöödias oluli-sed: inimeste ja jumalate suhe, vaba tahte ja predestinatsiooni probleem, ent ka lähisugulaste kohustuste ja vastustusega seotud küsimused.

Et eri autorite üsna erineva süžeeikäi-guga teosed kokku sobitada, on Mati Unt pidanud materjali teatud määral kohan-dama ja mitmeid liine ümber strukturee-rima. Esiplaanil on siduva niidina Teeba linnavalitsejad: kõik täiesti erinevad, ent neid ühendab usk, et inimesel on võima-

¹⁷ M. Unt, Vend Antigone, ema Oidipus. Tallinn, 2006, lk 95; loe lavastuse kohta lähemalt ka: A. Lill, Vend Antigone, ema Oidipus. Rmt-s: A. Lill, Inimene ja maailm kreeka tragöödias. Tartu, 2008.

lik jumalate tahte vastu tegutsedes ise oma saatus määrata. Lugu algab Penthe-use põlvkonna tragöödiaga, mis sündis Dionysose kultuse tõrjumise tagajärjel. Sellele on pühendatud näidendi esimene vaatus, milles näidatakse, kuidas Sop-hoklese „Antigones“ keskne inimliku ja jumaliku võimu konflikt ulatub selles suguvõsas juba mitme põlvkonna taha. Järgmises vaatuses tõuseb esiplaanile inimliku tahte küsimus ja selle võimetus saatuse ees. Kolmandas vaatuses tõuseb peategelaseks Kreon ja tema valitsusot-sused, mis viivad vääramatul jõul suure tragöödiani.

Mati Undi Antigone põhjendab dia-loogis Ismenega oma otsust seadustele vastu hakata ja vend maha matta otsesõnu nende veresidemega: „Ta on ju meie vend. Me peame täitma oma kohust.“ Antigone ei ole teist teed peale venna matmise, ei tema enda sisemine sund ega kõrgemad jõud teda juhtiva hääle väljendusel ei jäta talle valikut. Kreoni ajendid on teised – dialoogis Kreoniga toob Antigone esile, et Kreoni käsk ei ole jumalate seadus, seda ei ole andnud välja mingi kõrgem õiglus, vaid see lähtub ainult temast en-dast. Kreon eirab pühi veresidemeid ja tegutseb riiklike huvide nimel. Ka Undi Antigonele on vendade ja õdede sidemed sugulussuhetest ülimald ja nii kordab ta Sophoklese mõtet, et abikaasa ja lapsed võib uued saada, kuid uut venda enam talle ei sünni. Venna ja õe motiive rõhu-tavad dialoogidesse põimitud regivärsili-kud fraasid: „mu sõsar, noori sõtsikene“, „veli, hella vellekene“. Kuid Unt läheb veelgi kaugemale: tema versioon on Eestis ehk seni ainus tõlgendus, kus tuuakse

eksplitsiitselt välja ka Antigone ja Oidipuse intsestne sugulussuhe, kui Antigone küsib Polyneikeselt, kas isa needused teda ei veena, ning Polyneikes parandab teda: „Sa mõtled meie venda Oidipust?“ Teisal palub Antigone Oidipust: „Mu vend, mu isa, mind ära jäta üksi siia!“

Intsestiküsimusega samas kompleksis käsitleb Unt ka transsoolisuse temaatikat, mis on samuti üks Undi kontseptsiooni läbivaid motiive. See väljendub mitte ainult tragöödia pealkirjas, vaid juba esimeses vaatuses Dionysose androgüünia motiiviga („ta uusi suundi esindab, ... meesnaist, naismeest“) ning Pentheuse naiseksriietumises, teises ja kolmandas vaatuses Teiresiase soovahetustes (Teiresias: „Ma olen täna naine. Neli korda on mind meheks muutnud jumalad. Siis jälle naiseks – nagu täna öhtulgi“) ning üldisemalt ka tegelaste väljumises oma tavapäraest soorollidest. Unt ise on seda soolisuse mängu põhjendanud materjali endaga: kreeka tragöödiate maailm ongi androgüünsuse- ja intsestirohke ning öde ei ole selles tragöödias lihtsalt öde ega isa lihtsalt isa.¹⁸

Mitte igas „Antigone“ tõlgenduses ei ole ödede-vendade teema oluline: on neidki versioone, milles Sophoklese keeruline sugulussidemete maailm on oluliselt lihtsustatud, vrd nt Karl Ristikivi kuuldemängu „Lõhkemata pomm“, ning ka neid, kus see mõõde on täiesti välja jäetud ja hukkunud vend asendatud hoo-

¹⁸ Vrd R. Hanson, Mati Unt valmistub orgiaks. Postimees, 11.09.2002. Näidendi psühhoanalüütilise tausta kohta loe lähemalt: M. Vaino, Psühhoanalüütiline Unt. Keel ja Kirjandus, 2016, nr 3, 161–175; A. Lill, Vend Antigone, ema Oidipus, lk 260.

pis armsamaga, vrd nt Janusz Glowacki näidendit „Antigone New Yorgis“.

Antigone kui mässaja

Vastupanusümboliks muutus Antigone eesti teatrilavadel okupatsiooniajal. Arusaadavatel põhjustel Marie Underi tõlget enam kasutada ei saanud ning et Ain Kaalep ja Ülo Torpats valisid 1964. aastal ilmunud kreeka kirjanduse antoloogiasse Sophoklest esindama „Kuningas Oidipuse“, jäi „Antigone“ uuesti eestindamata – ehkki arvesse võttes Jean Anouilh’ „Antigone“ edu nõukogudeaegsetes Eesti teatrites, võib arvata, et Sophoklese algupärandi uue eestinduse olemasolul oleks selle vastu olnud ka teatritel huvi. Anouilh’ teksti tõlkis eesti keelde tõenäoliselt teatri tellimusel Oskar Kuningas ning Mikk Mikiver tõi selle Noorsooteatris 1967. aastal ka lavale. Ehk oligi see tolleaegsetes oludes aktsepteeritum valik kui Sophoklese „Antigone“, mis ehitus üles jumaliku ja inimliku võimu vastasseisule ning milles kesksel kohal olid religioossed küsimused. Ehkki Anouilh’ versioonis leiab käsitlust ka see, kuidas matmata Polyneikes ei leia allilmas kunagi rahu ja on sunnitud seal igavesti ekslema, ei apelleerita selles siiski enam nii eksplitsiitselt jumaliku ja inimliku seaduse vastuolule. Kui Anouilh’ Kreonil paistab üldse puuduvat usk matusekommete jõusse, siis ka Antigonele ei näi venna surmajärgne olukord siiski olevat põhiline keelust üleastumise ajend, vaid tema tegelaskuju sümboliseerib üksikisiku vastuseisu võimaluse olukorras, kus südamectunnistuse kuulamine on väärtuslikum kui elu. Hoo- pis teistsugune kui Sophoklese Ismene

on Anouilh' Ismene kuju. Antigone õde esindab selles tragöödias kollaborante ning on oma seisukohtades ja tegevuses jõulisem ja resoluutsem kui Sophoklese tagasihoidlik ja mõistlik Ismene. Siiski muudab ka Anouilh' Ismene lõpuks meelt ja toetab Antigonet.

Et Anouilh' versioon on loodud selge poliitilise alltekstiga Saksa okupatsiooni tingimustes, moodustab põhiopositsiooni siin võimuseadustele allumine ja vastuhakk. Nõukogude oludes lubas see üht-aegu algupärast tõlgendust vastuhakuna sakslastele kui ka juba uusi allusioone kohalikule totalitaarsele võimule. Nendes tingimustes on arusaadav, miks seda nõukogude ajal korduvalt suure eduga lavastati. Luule Epner on Mikiveri lavastuse kohta kirjutanud nii: „Eesti laval võimendus kangelanna tingimusteta „ei!“ ebaõiglasele elukorrale, eitus kui ideoloogiline žest, mis ei vaja põhjendusi. Selgeis kontuurides joonistub välja konflikt, mille osapoolteks repressiivne võim – vastuhakaja, rebell – mugandunud mass. Konflikt on lepitamatu ja laheneb traagiliselt. Alistamatust Antigonest kujunes kuuekümnendate noorele generatsioonile nii olulise nonkonformismi sümbolkuju.“¹⁹

Lisaks Mikiveri lavastusele on Eesti teatrites toodud Anouilh' „Antigonet“ lavale veel kahel korral: kõigepealt Viljandi Ugalas 1982. aastal ning uuesti juba vabanenud Eestis 1998. aastal Theatrumis. Mõlemal juhul oli lavastajaks Lembit Peterson. Kui Mikiveri lavastuses on selgeks

alltekstiks nõukogude okupatsioon, siis Lembit Peterson lisab sellele sügavama mõõtme. Teisalt, kui Theatrumi lavastus publiku ette tuli, püüti teksti ümber mõtestada juba vaba Eesti tingimustes ning otsida sellest midagi, mis kõnetaks rahvast uutes ühiskondlikes oludes. Nii näiteks leidis Ülo Tonts oma arvustuses Theatrumi „Antigone“ sõnade ja teo tähenduse üle arutades, et Antigone valik on ikka seesama, mis pool sajandit tagasi: endiselt on ta vaba inimese prototüüp, kes ei lase endaga manipuleerida ega välistel oludel oma valikuid dikteerida; samas vaatleb ta Antigone valikuid tarbimisühiskonna kontekstis, kus marionetid lahendavad kaubamajas ja turul oma probleeme.²⁰ Mihkel Mutt toob oma arvustuses seevastu esile hoopis igipõlise põlvkondade vastuolu: nooruse maksimalism ja vanaduse elutarkus, et esimene ei vii kuhugi.²¹ Lembit Peterson ise on märkinud, et tema mõlemas lavastuses oli peamiseks teemaks südametunnistuse ja ühiskondliku kompromissivajaduse leppimatu ja lahendamatu konflikt, mis ajuti teravalt esile tuleb. Petersoni kontseptsioonis oli oluline ka inimlike ja jumalike seaduste, maise ja taevase riigi vastasseis, mis Anouilh' tõlgendustes sageli üldse kaob. Ning lõpuks taandub see südametunnistuse järgimise kohusele, mis viib enesealalhoiuinstinkti vastu minekuni ja traagilise lõpplahenduseni. Antigone ja Kreoni elukäsitlus on nii erinev, et siin arvatavasti lepitust olla ei saagi.²²

¹⁹ L. Epner, Kahe „Libahundi“ vahel ehk Antigone ja Hamlet. Nüpli V (XIII) kevadkool, 1996. Traditsioon ja pluralism II. Kirjanduslu-gu. <https://www.kirmus.ee/nypli/luule-epner/>.

²⁰ Ü. Tonts, Jällekohtumisel Anouilh' Antigonega. Postimees, 10.03.1998.

²¹ M. Mutt, Vastuvooluvaim elab Vene tänaval. Eesti Päevaleht, 12.03.1998.

²² Artikli autorile 23.01.2022.

Teistsuguse nurga alt esitab seda konflikt 2010. aastal Iraani lavastaja Homayun Ghanizadeh' R.A.A.A.M teatris lavastatud „Antigone“. Ka selles kontseptsioonis vastustab Antigone valitsevat korda ja jääb oma põhimõtetele kindlaks, kuid see valitsev kord on teistsugune: absurdne ja manduv diktatuur, milles ka kõige mõtetumad käsud kuuluvad automaatsele täitmisele. Huvitav on märkida, kuidas kogu misanstseen toetab seda ideed – kui tavaliselt rakendatakse marionett-teatri efekti kreeka tragöödiates saatuse ülimume rõhutamiseks, siis siin näitavad marionetid pigem kuuluvust sellesse automatiseeritud masinavärki, milleks ühiskond on regresseerunud.²³

Mässava Antigone kuju on aga nähtud ka mitmes algupärase teoses, mida on retsepeeritud kui eesti oma „Antigonet“. 1911. aastal toodi Pärnu Endla teatris lavale näitekirjaniku ja draamatõlkija August Kitzbergi tragöödia „Libahunt“; teos osutus äärmiselt populaarseks ning seda on Eestis palju kordi lavastatud, ehk kuulsaim versioon tuli publiku ette 1968. aastal Mikk Mikiveri käe all. Luule Epner on kirjutanud: „Kitzbergi tragöödias kehastub vahest aredaimalt väikese rahva dilemma võõra võimu all: (isiku)vabadus versus kohanemine rahva püsimise nimel.“ Epneri sõnul kujutas „Libahundi“ ideoloogiline duell endast õigupoolest „Antigone“ vabadusaate ja konformismi konflikti modifikatsiooni ning niisuguses tõlgenduses omandas Tammaru

²³ Lavastuse kohta loe lähemalt: **M. Balbat**, Müüt groteskikuues. Sirp, 27.08.2010; **J. Allik**, Öhuaken avaneb roiskuvasse vabadusse. Postimees, 16.08.2010.

Tiina antigonelikke jooni. Ta osutab ka sellele, et kriitikudki rääkisid Mikiveri lavastatud „Libahundist“ konformismi ja nonkonformismi mõisteid kasutades. „...hea, et lõpuks näidati „Libahundi“ tõelist vastandust: massi ja autsaiderit, konformismi ja vabaduseaotlust,“ leidis Mati Unt; Valdeko Tobro iseloomustas lavastust antagonistlike ideede duellina, allaheitlikult mugandunud orjameelse keskkonna ja väljaspool seda keskkonda seisva vabaduseidee võitlusena.²⁴

Antigonet mässulise prototüübina on otsitud ka väljastpoolt draamažanri. Epp Annus on võrrelnud Jaan Krossi romaani „Keisri hull“ ja Sophoklese „Antigonet“ ja leidnud märkimisväärseid ühisjooni: ka romaani peategelane Timo astub valitsejale vastu, eraldades moraali ja riigivõimu, ning on valmis oma veendumuste nimel surema.²⁵ Nii satub ta võimatusse ja vastuolulisse olukorda ja on oma vangistuses nagu Antigonegi elusalt maetud. Annus järeldeb kokkuvõttes, et Timo hullus on Antigone hullus, see on elumõtte kaotanud inimese äärmuslik iha minna teisele poole piiri.

Antigone ja armastus

Armastus on veel üks keeruline teema Sophoklese „Antigones“, ning siingi pörkume pea ületamatute tõlkeprobleemide-

²⁴ **L. Epner**, Kahe „Libahundi“ vahel ehk Antigone ja Hamlet; **M. Unt**, Kaasaegne libahunt. Edasi, 18.08.1968; **V. Tobro**, „Libahunt“ 68. Sirp ja Vasar, 27.09.1968.

²⁵ **E. Annus**, Hullus ja surmaiha: Jaan Krossi „Keisri hull“ ja Sophoklese „Antigone“. Rmt-s: Metamorfiline Kross: sissevaateid Jaan Krossi loomingusse. Toim. E. Laanes. Tallinn, 2005, lk 95–101.

ga. Dialogis Kreoniga teatab Antigone: „οὔτοι συνέχθειν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν“ (Soph. Ant. 523). Marie Underi eestindus „Ei jaga mina vihkamist, vaid armastust“ on algupärase mõtte edasiandmisel pisut abitu, kuid sõnasõnaline tõlge „Ma pole sündinud mitte vastastikku vihkama, vaid vastastikku armastama“ jääb samuti vaeseks, sest eesti sõna ‘armastus’ lihtsalt ei ole nii nüansseeritud kui vanakreeka keeles, kus *ōde* ja *venda*, vanemaid ja lapsi, naist ja meest, elu ja surma armastatakse erineva armastusega. Anne Lill on välja toonud, et see Antigone ütlus, milles *φιλεῖν* tähendab kiindumuse kõrval ka lojaalsust ja kohusetunnet, kehtib ainult teatud suhtes ja Haimoni puhul mitte.²⁶ Armastuse spekter on „Antigones“ tegelaste sügavas tundemaailmas rikkalikult välja arendatud ning selles kompleksis osalevad nii *ἔρως*, *στέργω* ja *φιλέω* kui ka nende eri tuletised. Sellele, kui eksitav on neid mõisteid samatähenduslikult käsitleda, on juba varem korduvalt tähelepanu juhitud, ja seda ka „Antigone“ kontekstis,²⁷ kuid eesti keeles on vastavate nüansside edastamine väga keeruline ja ka Marie Under ei ole neis mõistetes sõnavaralisi värvinguid taotlenud.

Anouilh’ versioonis on need peened eristused tasandunud ja nii ei ole ka eesti tõlgendustes armastusega seotud varjundid sügavamat väljaarendamist leidnud. Küll on aga Anouilh’ Antigone armastus

²⁶ Artikli autorile 27.09.2022.

²⁷ Vrd nt S. Goldhill, Character and Action, Representation and Reading: Greek Tragedy and its Critics. Rmt-s: Characterization and Individuality in Greek Literature. Toim. C. Pelling. Oxford, 1990, lk 102–103.

oma kihlatu Haimoni vastu palju ilmsem ja kirglikum. Alternatiivse VAT Teatri lavastus „Oidipus. Antigone“ esitabki Antigone tegelaskuju kõige tähtsama omadusena just tema võimet armastada. VAT Teatri versioon on suuresti inspireeritud Anouilh’ tekstist, kuid on ümber komponeeritud sõnalis-tantsulis-muusikaliseks lavastuseks (teater ise defineerib teose žanri kui meloodilist tragöödiat). Antigone loosse on aga sisse põimitud Ain Kaalepi ja Ülo Torpatsi tõlkele toetudes ka Oidipuse lugu. VAT Teatri Antigone konstrueerib konflikti ümber – see ei tõsta teemaks mitte niivõrd jumaliku ja inimliku seaduse vastasseisu ega ka autoritaarse korra vastu mässamist, vaid pigem riikliku seaduse ja üksikisiku soovide vastuolu – Antigone astub seadusest üle vaid seepärast, et temal on seda vaja teha. Mis aga selle sisemise sunni allikaks on, ongi armastus, ning selle toob esile lavastuse tutvustus: „Kui keegi on loodud armastama, on see Antigone.“

Peamiselt psühhoanalüütilistest raamistikust lähtuvates uurimustes on Antigone armastust oma venna vastu korduvalt käsitletud ka lubamatu verepilastusliku kirena, mis on sündinud ta hülgama kreeka tütarlapse ootuspärase käitumise ja kuningale vastu hakates omaenda elu ohtu seadma.²⁸ Ehkki sellist arusaama on

²⁸ Vrd nt J. Butler, Antigone’s Claim: Kinship Between Life & Death. New York, 2000; M. Griffith, The Subject of Desire in Sophocles’ Antigone. Rmt-s: The Soul of Tragedy. Toim. V. Pedrick, S. Oberhelman. Chicago, 2005; S. Mills, Images and Effects of Incest in Sophocles’ Antigone. Rmt-s: Looking at Antigone. Toim. D. Stuttard. New York, 2018.

filoloogiliste analüüsidega korduvalt ka kummutatud,²⁹ on see siiski visa püsima ja süveneb tõlgetega veelgi. Kui Sophoklese Antigone põhjendab Ismenele oma venna matmise plaani, ütleb ta muuseas: „φίλη μετ’ αὐτοῦ κείσομαι, φίλου μέτα, ὅσια πανουργήσασ“ (Soph. Ant. 73–74). Marie Under tõlgib selle „Armastuses puhata siis tahan armsamaga, kelle hääks ma vagalt patustand.“ Sellises võtmes teostatud tõlked võivad tõepoolest tagant õhutada arusaama, et Antigone armastus venna vastu ületab mingeid piire, ent kreekakeelne originaal seda siiski ei toeta ning selles mõttes on Anne Lille valmivas tõlkes pakutav versioon „On armas olla kõrvu armsa vennaga, kui toime saatnud harda teo“ palju adekvaatsem. Antigone ja Polyneikese võimalik intsesitsuhe ei ole eesti traditsioonis erilist kõlapinda leidnud, kui üldse, siis toob seda ehk vihjamisi sisse üksnes Mati Unt.

Antigone ja kaotajad

Aspekt, mis Sophoklese tragöödias on eos olemas, ent mitte kuigivõrd esil, on võitjate ja kaotajate vastasseis sõjajärgses olukorras. Eesti kirjanikest on selle teema poole kõige teravamalt pöördunud Karl Ristikivi, kes kirjutas millalgi 1940. aastate teisel poolel rootsi keeles Kent Janssoni varjunime all tragöödia „Lõhkemata pomm“, mille lavastamise kohta pole küll mingeid andmeid.³⁰ Eesti keeles ilmus

²⁹ Üks värskemaid ja põhjalikumaid käsitlusi on eelpool viidatud: M. A. Wauke, *Siblings in Sophocles' Antigone*.

³⁰ Käsikirja ja autorsuse kohta vt lähemalt: J. Kronberg, *Kaks tõsist mängu*. Rmt-s: K. Ristikivi, *Lõhkemata pomm*. Pimenägemine. Tlk M. Allik. Tallinn, 2012, lk 59–61.

see esmakordselt alles 2012. aastal Loomingu Raamatukogus (tlk Mari Allik). Tragöödia seos „Antigonega“ ilmneb juba selle alapealkirjast („Antigone sureb alati asjatult“) ning ka struktuur aimab järele kreeka tragöödiaid: kõnelemisosad vahelduvad lüüriliste osadega, mida küll ei kanna ette homogeenne unisoonis koor, vaid kolm eri häält. Teose tegevus algab võidupäeval, kui sõda on lõppenud ja vaenlane linnast põgenenud. Peategelane on seni võitjaid tulihingeliselt toetanud luuletaja Anita, kes tunnistab, et peidab majas oma valel poolel võidelnud venda, kes oli vaid 15-aastase poisikesena vale otsuse teinud ja lasknud ennast meelitada vaenlase ridadesse. Anita armastatu, sõjakangelane Gregor saadab aga sõdurid maja läbi otsima ja venda kinni võtma. Anita seisab inimlikkuse, andestuse, vabaduse eest, Gregor aga oma väärtuste: patriootliku kohuse, õigluse, turvalisuse eest. Nii areneb nende opositsioonis traagiline konflikt, mis päädib Anita lõhatud suitsiidipommiga ja kõigi tegelaste hukkumisega.

Riivamisi on Kreoni kui võitja positsiooni konstrueeritud EMTA Lavakunsti kooli füüsilise teatri magistrantide lavastuse „Kreeka tragöödiad“ kolmandas osas „Kreon“, mis seisnes Kreoni monoloogis Teeba ründamisega kaasnenud traagiliste sündmuste järel. Kogu oma monoloogi kestel pühkis Kreon lavalt minema Oidipuse poolt sinna jäetud liivast ringi, mida võib tõlgendada kui uue valitsuse sümboolset puhastustööd vana korra jälgedest.³¹ Sarnast motiivi kasutas

³¹ M. Teemant, *Eestlased katsuvad rammu Kreekamaa traagikutega*. Kaktus. <https://kkak->

oma lavastuses ka VAT Teater, ent kuna koristatakse mitte liiva, vaid verd, on kujund veelgi traagilisem ja võimsam: vana valitsejasoo vere mahapesemise järel asub troonile uus võimukandja ja kehtima hakkavad uued seadused.

Pagulaste, ilmajätute ja vähemuste Antigone

Kui Lääne teatrites on igakülgset eksperimenteeritud ka Antigonega kui eri vähemuste esindajaga – olgu siis parasjagu keskmes rassiliste, etniliste, sooliste, seksuaalsete, usuliste jm vähemusgruppide õigused –, siis Eestis pole „Antigone“ sellest aspektist eriti palju käsitlust leidnud. Siiski on leidnud märkamist, et Antigone on ka pagulane, kes jättis kodulinna, et saata oma isa Oidipust, kui too linnast põgenes. Kui Sophokles seda üldse markeerib, siis vaid möödaminnes, kui Antigone ütleb enda kohta *μέτοικος*, mis võib tähendada nii võõrast kui ka sisserändajat³² (Soph. Ant. 869; Underi tõlkes jääb see varjund edasi andmata), kuid ennekõike on seda esile tõstetud alles viimase aja sotsiaalkriitilistes tõlgendustes nii Lääne kui ka Lähis-Ida teatrites. Selle rõhuasetusega eestikeelne draama tuli lavale aga tunduvalt varem, juba 1964. aastal, kui Eesti Rahvusteater tõi publiku ette Torontos III Põhja-Ameerika Eesti Päevadel väliseesti kirjaniku ja teatriuuriija Asta Willmanni tragöödia

tus.wordpress.com/2017/02/28/eestlased-katsuvad-rammu-kreekamaa-traagikutega/.

³² Siiski on seda ütlust võimalik tõlgendada ka kujundlikult: Antigone tunneb enda võõrana omade seas või elust ilmajäänuna elavate seas; vt ka A. Lill, Vend Antigone, öde Oidipus, lk 255.

„Jumalate mõistatus“. Willmann suhestus Antigonega ennekõike kui pagulasega ning keskenduski oma tragöödias just nimelt sellele traagikale, kandes selle tänapäeva ümber. Willmann ise on kommenteerinud: „Minu teos on pagulase psüühiliste probleemide allegooristatud analüüs. See pole vana-kreeka maailma kopeerimine, vaid minu subjektiivne sisseelamine ja tõlgendus.“³³ Ehkki siinpool raudset eesriiet on selle tragöödia retseptioon pea täielikult puudunud, oli see väliseestlastele tähtis sündmus ning seda peeti suureks õnnestumiseks.³⁴ Arvustustes kiideti nappide vahenditega saavutatud kargete joontega lavapilti ja kunstipäraseid kostüüme ning peaosaliste mängu.³⁵ Kodu-Eestis pole seda teost kunagi lavastatud.

Samuti pagulasprobleeme, aga ka laiemalt sotsiaalset ebavõrdsust ja jõustruktuuride jäikust käsitlev Janusz Głowacki „Antigone New Yorgis“ on eesti lavale jõudnud kahel korral. Ka siin on keskseks probleemiks matmata surnukeha, kuid tegelasteks on kuningasoo asemel hoopis New Yorgi kodutud: Puerto Ricost pärit Anita ja kaks Ida-Euroopa immigranti üritavad Anita armsama surnukeha päästa tähistamata hauda matmisest, et see ise nagu kord ja kohus maha matta. Eesti keelde tõlkis näidendi Hendrik Lindepuu ning lavastanud on seda 1995. aastal

³³ HO, Asta Willmanni draama sai nimeks „Jumalate mõistatus“. Meie Elu, 19.03.1964.

³⁴ T. Ojamaa, Sõnumeid „maailma äärelt“: Aksel Valgma kirjad Artur Adsonile. Tuna, 2019, nr 4, lk 123–132.

³⁵ V. Voitk, „Jumalate mõistatus“. Vaba Eesti Sõna = Free Estonian Word: Estonian weekly, 28.05.1964.

Peeter Raudsepp Ugala ja 2018. aastal Peeter Tammearu Kuressaare Linnateatris.

Neid lavastusi ei võetud just kiiduavaldustega vastu. Nii 1995. kui ka 2018. aasta arvustused jäid reserveerituks ning toonitasid, et teosel ei ole erilist seost Sophoklese Antigone müüdiga (teisalt vrd siiski Kaarina Reinu arvamust,³⁶ et opositsioon kirjutatud ja kirjutamata seaduste vahel on selleski näidendis keskne). Kui Valle-Sten Maiste leiab Głowacki versioonist siiski ka üldinimlikku mõõdet,³⁷ siis Madli Pesti on lausa seisukohal,³⁸ et selline valik on Eesti oludes kohatu ega tekita mingeid paralleele meie praeguse reaalsusega (pisut utreerides võiks ju öelda, et sedalaadi ootused repertuaarivalikutele välistaksid Eesti teatrilavadel ka Sophoklese „Antigone“).

Kokkuvõte

Sophoklese „Antigone“ jätab vaatajatele ohtralt tõlgendamisvabadust: tema tege-lased ei ole mustvalged, vaid keerulised isiksused, kes on kohati lausa vastuolulised oma tunnetes, ütlustes ja tegudes, ning tragöödia ise ei püüa anda valmis vastuseid ega moraliseerida, vaid toob meie ette olemusliku konflikti, mille võib-olla polegi lahendusi. Ehk on just see üks põhjusi, miks Antigone lugu on läbi aegade olnud üks olulisemaid ja mõjukamaid vanakreeka tragöödiaid. Nii on

³⁶ A. Tarkmeel, Tõlkija Kaarina Rein näeb keeleoskuses vahendit nii suhtlemiseks kui ajaloo uurimiseks. Meie Maa, 27.09.2019, lk 4–5.

³⁷ V.-S. Maiste, Üle ühe. Ugala külalisetendused Tallinnas. Kultuurileht, 08.09.1995.

³⁸ M. Pesti, Võõrad inimesed võõral maal („Antigone New Yorgis“ Kuressaare Linna-teatris). Sirp, 12.10.2018.

see olnud ka eesti retseptioonis, kus eri žanrides ja meediumides on esile astunud tugevaid ja mitmepalgelisi Antigonesid. Sellegipoolest on neil olnud ka märkimisväärseid ühisjooni: eesti käsitlustes on Antigone olnud ikka see, kes kannab positiivseid väärtusi – sügavat õelikkust armastust ja julgust rõhujatele vastu hakata, ta on nõrgemate ja tõrjutute toetaja ja valguskiir diktatuuri pimeduses. Nõnda võib eesti Antigonet kirjeldada kui pigem romantilisest traditsioonist pärinevat idealiseeritud traagilist kangelannat ja selliseid tõlgendusi, kus Antigone kaudu avatakse mingeid negatiivseid suundumusi, olgu see siis mingi eksiarvamus ehk *ἀμαρτία*, enesekesksus, moraliseeriv üleolek, dialoogivõimetus, paindumatus, ühiskonna alusstruktuuride vastustamine, irratsionaalsus või lausa sõge hoolimatus, mida heitis Antigonele ette näiteks Slavoj Žižek, eesti retseptioonis ei kohta.

Eesti keelde on seni veel jõudmata mitmed kuulsad uuema aja „Antigoned“, nende seas näiteks Bertolt Brechti Teise maailmasõja konteksti toodud adaptatsioon, aga ka näiteks Seamus Heaney „Teeba matused“, mis lisab tragöödiale kaasaegseid alltekste ja tähendusi. Mitmed tõlgendusnurgad, mis on viimasel ajal olnud Lääne teatrites levinud, on samuti jäänud katsetamata: eesti teatrites ei ole me näinud näiteks feministlikku või rassismivastast Antigonet, samuti ei ole Antigone kunagi olnud pilkeobjektiks ega leidnud satiirilist käsitlust, vaid siinmail on jäädud ikka alustekstide ideedele truuks ja piirdunud pigem klassikaliste käsitlustega.